

Stilistisk sötma med ett stänk filosofi – Platon, Psellos och den bysantinska romanen

Ingela Nilsson, Uppsala
ingela.nilsson@lingfil.uu.se

I en diskussion om Platon och Bysans förefaller Michael Psellos (ca 1018–1078) vara ett outhärligt inslag – han är ju i princip den enda bysantinska författare vars verk i modern tid får lov att beskrivas som “stor litteratur” och dessutom kallas han oftast filosof. Jag ska förvisso inkludera Psellos i föreliggande essä, men inte alls på grund av hans ställning som stor filosof. Han får vara med eftersom jag ser honom som helt avgörande för hur Platon under bysantiskt 1100-tal kom att användas både som stilistisk modell och som inspirationskälla för texter som handlar om kärlek och Eros. Vi kommer alltså här att ägna oss åt den så kallade bysantinska romanen.¹

Låt oss – precis som romanförfattarna gör – börja *in medias res*, med ett citat ur Theodor Prodromos roman *Rhodanthe & Dosikles* (förmodligen skriven kring 1140). Hjälten Dosikles har nyligen blivit förälskad i den vackra Rhodanthe, vars far dessvärre lovat bort henne till någon annan. Dosikles vänder sig till sina vänner för att be om råd och han har just hållit ett brinnande anförande om kärlekens makt, fyllt av reminiscenser från senantika kärleksskildringar: Eros träffar alla med sin pilar och tänder eldar i deras inre, han anfäller både från luften och till fots och attackerar såväl gudar som djur och människor. Då avbryter vännerna den kärlekskranke ynglingen:

“Men lägg av med ditt meningslösa snack, Dosikles”,
sade de. “Spela inte populärpratare (δημηγόρος),

1. Psellos betydelse för den bysantinska romanen har nyligen uppmärksammat av Stratis Papaioannou, dock ur ett något annorlunda perspektiv än här; S. Papaioannou, ‘Michael Psellos on Friendship and Love: Erotic Discourse in Eleventh-Century Constantinople’, *Medieval Europe* 19:1 (February 2011), 43–61.

för filosofi (*φιλοσοφία*) passar hur som helst inte här!

Nu måste vi fundera allvarligt över hur vi ska göra.”²

Den filosofi som Dosikles ägnat sig åt gäller alltså kärlekens natur, ett ädelt ämne som vi alla vet går tillbaka till Platons dialoger *Faidros* och *Symposium*. Eros är en lurig figur som riktar sina vapen mot allt och alla, skonar ingen och besestrar de flesta. Att han hör hemma i en kärleksroman är förstås självklart, men behöver själva begreppet *filosofi* verkligen användas för att beskriva Dosikles ganska stereotypa kärleksklagan? För att kunna erbjuda ett svar på denna fråga måste vi lämna den förälskade Dosikles en stund och istället gå tillbaka i tiden ungefär sjuttio–åttio år, för att se hur Michael Psellos förhöll sig till Platon.

Man brukar säga om Psellos att han var den förste – kanske rentav den ende – bysantinare att förstå de antika filosoferna, eftersom han själv var en filosofiskt lagd och allmänt briljant person. Han lär dessutom ha varit den förste i sin krets att sätta Platon före Aristoteles.³ Här kommer jag inte att diskutera Psellos förhållande till antik filosofi som sådan, utan istället lyfta fram den andra aspekt som brukar understrykas när man talar om Platon och Psellos, nämligen den eleganta platoniska stil som Psellos utvecklat till fulländning. För Platon var ju för bysantinerna inte bara filosof, utan också en viktig stilistisk modell. Man kan nog till och med säga att det var i första hand stilen och formen hos Platon som attraherade många bysantinska författare, eftersom det filosofiska innehållet trots allt kunde ställa till med vissa moraliska och etiska problem.⁴

-
2. Theodor Prodromos, *Rhodanthe och Dosikles* 2.432–435. De bysantinska 1100-talsromanerna finns samlade med italiensk översättning i F. Conca, *Il romanzo bizantino del XII secolo. Teodoro Prodromo – Niceta Eugenio – Eustazio Macrembolita – Constantino Manasse*, Turino, 1994. För en introduktion till samtliga bysantinska romaner, se R. Beaton, *The Medieval Greek Romance*, London, 1996 (2:a utg.). Samtliga översättningar från grekiska i denna essä är mina egna.
 3. Se t ex J. Duffy, ‘Hellenic Philosophy in Byzantium and the Lonely Mission of Michael Psellos’, *Byzantine Philosophy and its Ancient Sources*. Ed. K. Hierodiakonou. Oxford, 2002, 139–156, och A. Kaldellis, *Hellenism in Byzantium: The Transformations of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*. Cambridge, 2007, 191–224.
 4. Platons idéer om t ex *metempsychosis* (tanken att själar väntar i döda kroppar på att återfödas i en ny kropp) rimmade illa med bysantinsk kristen ideologi (där själar ju väntade endast på någon annans uppståndelse och yttersta domen). Efter att Justinianus låtit stänga akademien i Athen år 529 var det helt enkelt klokt att inte visa alltför mycket entusiasm för Platon.

Det är inte bara Psellos texter som bär spår av hans beundran för Platons stil, utan han lyfte också explicit fram Platon som stilistisk förebild. I den korta text som bevarats under titeln *Περὶ χαρακτήρων συγγραμάτων τινῶν* – ett slags stilguide till aspirerande författare, troligen riktad till Psellos studenter – beskriver han sin egen strävan att bli en god skribent.⁵ Jämte bland andra Demosthenes, Isokrates och Plutarkos säger sig Psellos ha läst Platons dialoger i sin strävan att hitta lämpliga modeller och verktyg för sitt skrivande. Platon beskrivs vidare som “gudomlig men svår att imitera” (*θεῖόν τι χρῆμα, ἀλλὰ δυσμίμητον*), den främste stilisten bland filosofer och talare.⁶ Men Psellos skriver i samma text inte bara om Platon och de andra attiska författarna, utan också om senantika verk som numera har betydligt lägre status: bland annat om Akilles Tatios *Leukippe & Kleitofon* och Heliodoros *Aithiopika*, som båda utgjorde modeller för de bysantinska romanförfattarna under seklet efter Michael Psellos. Det är intressant för oss att se närmre på hur han behandlar dessa olika modeller när han vänder sig till författare i vardande.

Psellos inleder med en varning: man bör inte vända sig till författare som Tatios och Heliodoros, Lukianos eller Filostratos, innan man först lärt sig att skriva enligt de mer attiska modellerna.

De som läser boken om Leukippe eller den om Charikleia, eller andra [böcker] som är behagliga och charmiga, såsom verk av Filostratos från Lemnos och allt underhållande och lekfullt som Lukianos skrivit, de verkar – tycker jag – ha tagit sig för att bygga ett hus. Fast innan de lagt grunden, gjort ritningar, rest väggar och pelare och lagt klart taket, så vill de dekorera det överallt (*περιανθίζειν*) med målningar och mosaiker och andra utsmyckningar (*ταῖς λοιπαῖς χάρισι*). De flesta tycker att det är i sin ordning att göra så, men jag tycker nog att en del har tagit sig för att skriva böcker som

5. För den grekiska texten, se Michael Psellos, *De Operatione Daemonum*. Ed. J. F. Boissonade. Amsterdam, 1964 (först utgiven Nuremberg, 1838), 48–52. För engelsk översättning och kort diskussion, se N. Wilson, *Scholars of Byzantium*. London, 1996 (2:a utg.), 172–174.

6. Boissonade, 51 (eftersom texten inte är indelad i paragrafer hänvisar jag här till sida i den grekiska utgåvan).

har ett svulstigt uttryck (*φλεγμαίνοντα μὲν τοῖς ὀνόμασι*), och som genast från första raden dånar som åska och rusar våldsamt fram, men sen likt en blixtplötsligt bara slocknar!⁷

Psellos går vidare med att säga att en sådan stil förvisso kan vara effektiv i brev och riktigt korta tal, eftersom de inte kräver samma möda med avseende på disposition och eftersom åhöraren också kräver mindre. Men i större kompositioner, säger han, tryter snart de stilistiska greppen för en författare som förlitar sig på att hålla honung i öronen på folk. Vad som behövs är variation:

Liksom vissa delar av en text behöver sötma (*ἡδύναι*), så behöver andra strävhet (*τραχύναι*), liksom några behöver vara högtidliga, så behöver andra vara enklare, och såsom en del behöver vara intensiva, fullpackade och ha ett tätt tankeinhåll, så bör andra vara avslappnade och otvungna.⁸

Och för att komma åt denna kombination av olika stilar så behöver man en fast grund att stå på, det vill säga de attiska författarna. Först då, när man har en antik bikupa, kan man börja samla blommor från senantiken – så har Psellos gjort själv, säger han.⁹

Man kan använda den här texten som ett exempel på hur Psellos avfärdar romanerna som stilistiska modeller, men man måste ta hänsyn också till den sista paragrafen i hans stilguide, som väl i första hand rekommenderar hans egna kompositioner som modell:

När jag hade fått tillräckligt ut av dessa författare och behövde lite charm för att komplettera textens storhet (*τῷ μεγέθει τοῦ λόγου καὶ χάριτος*), först då fogade jag till min utrustning romanerna om Charikleia och Leukippe och annan sådan litteratur. Och, om jag ska säga vad jag själv tycker, så

7. Boissonade, 48–49.

8. Boissonade, 49.

9. Boissonade, 49–50.

kommer jag inte alls i närheten av mina modellers förtjänst och styrka, men min diskurs är smyckad av dem alla och deras respektive egenheter blandas till en enda stil (*εἰς μίαν ἰδέαν συγκίρναται*). Jag är en produkt av många (*ἐκ πολλῶν εἰς*); om någon skulle läsa mina texter, måtte då denna enda produkt resultera i många (*πολλοί ἐξ ἑνὸς γένοιτο*).¹⁰

Om man alltså som aspirerande författare skulle använda Psellos själv som modell, så skulle man få med sig lite av alla de författare han själv imiterat: inte bara Platon och Demosthenes, utan också just de antika romanerna och till exempel Lukianos. Man skulle till och med kunna säga att anledningen till att man ska börja med att använda de attiska författarna, för att först senare ta itu med den senantika fiktionen, är inte det att romanerna och Lukianos är sämre, utan att de är svårare att hantera – de är honungen som man ringlar ovanpå kakan eller yoghurten, inte själva basprodukten.

Kan detta då göra oss klokare på varför de bysantinska romanerna under 1100-talet verkar koppla samman filosofi med Eros? Ja, jag tror faktiskt det. Michael Psellos var en oerhört inflytelserik författare och stilist som i mycket kom att påverka litteraturens utformning under 1100-talet. Han var också tillräckligt intresserad av romanlitteratur – och då just Akilles Tatios och Heliodoros – för att göra en retorisk jämförelse, en *Synkrisis*, mellan de båda författarna och utreda deras inbördes förhållande ur både stilistiskt och innehållsligt perspektiv.¹¹

Psellos inleder sin jämförelse med en viktig kommentar till romanernas ställning under 1000-talet, när han säger att det pågår en diskussion om de båda författarna: “Jag vet att många, också bland de mycket lärda, tvistar om dessa båda kärleksberättelser” (*Synkrisis* 1–2: *πολλοὺς οἶδα καὶ τῶν ἄγαν πεπαιδευμένων ἀμφισβητοῦντας περὶ τῶν δύο τούτων ἐρωτικῶν συγγραμμάτων*). Intressant är också att Psellos visserligen själv – precis som Fotios ett par sekel tidigare – föredrar Heliodoros roman och tror att Akilles Tatios *Leukippe & Kleitofon* är en imitation av Heliodoros *Aithiopika*, men han lyfter samtidigt fram bådas för- och nackdelar och är noggrann med att påpeka just hur

10. Boissonade, 50–51.

11. För den grekiska texten med engelsk översättning, se *Michael Psellos: The Essays on Euripides and George of Pisidia and on Heliodorus and Achilles Tatius*. Ed. A. R. Dyck. Vienna, 1986, 75–118.

fördelaktig Akilles Tatios roman kan vara ur ett formperspektiv, även om innehållet är lite si och så.¹²

Det är ingen överdrift att säga att Psellos lägger grunden för 1100-talets intresse för antik litteratur och de antika romanerna med sina nyläsningar av antika texter och sitt sätt att gå i klinch med antik litteratur och tankevärld. Anna Komnena, till exempel, i den episka historien om fadern Alexios levnad och karriär som kejsare, är oerhört påverkad av Psellos och hans stilideal.¹³ Liksom de flesta andra författare under 1100-talet innehåller Annas *Alexiad* litterära grepp som hämtats från romanerna: livfull dialog, dramatiska möten, noggranna beskrivningar av personers utseenden och karaktärer, och känslolagda framställningar av laddade ögonblick i faderns liv – inte minst den avslutande beskrivningen av Alexios på sin dödsbädd. Anna gör nog precis så som Psellos rekommenderar: hon grundar med gamla hederliga författare, men tillför blixtrar och sötma från romanerna.

Men vad gör då 1100-talets romanförfattare? De spar då inte på honungen utan snarast återskapar Akilles Tatios och Heliodoros i ny form och fullständigt dränker sina texter i sockerlag, ungefär som en riktigt kladdig baklava. Går de medvetet emot Michael Psellos rekommendationer?

Vi ska återvända till Dosikles och de okänsliga vänner som avbröt hans tal om Eros makt med det krassa: "Men lägg av med ditt meningslösa snack" och "Spela inte populärprat, för filosofi passar hur som helst inte här!". Min fråga var ju: behöver själva begreppet *filosofi* verkligen användas här för att beskriva Dosikles ganska stereotypa kärleksklagan?

Faktum är att samma ordval och en liknande situation dyker upp i en samtida roman, nämligen Eumathios Makrembolites *Hysmine och Hysminias*. Här ägnar sig hjälten Hysminias åt mycket långa och krångliga utläggningar om kärlek, först ur ett slags Hippolytos-perspektiv då han ihärdigt förnekar sina uppvaknande känslor, och

12. För Fotios beskrivning av Akilles Tatios och Heliodoros romaner, se hans *Bibliothèque (Myrioblion)*, codices 87 respektive 73. Grekisk text och fransk översättning i Photius, *Bibliothèque*. Ed. R. Henry (översättn. H. René). Paris, 1959–1991 (9 vol.).

13. Se R. Macrides, 'The Pen and the Sword: Who wrote the *Alexiad*?', *Anna Komnena and her Times*. Ed. T. Gouma-Peterson. New York, 2000, 63–82, spec. 67–68.

sedan ur en motsatt infallsvinkel med den omvändes brinnande iver.¹⁴ Som samtalsparner har han sin gode vän Kratisthenes – hans *alter ego*, som han själv uttrycker det – och utgångspunkten för deras samtal är en serie målningar, bland annat en målning av Eros själv. Det verb som används för att beskriva dessa dialoger är just *φιλοσοφείν* – att filosofera. Visserligen kan verbet användas också för att beskriva en allmän filosofisk eller retorisk diskurs, men i just det här fallet är det tydligt att det syftar på *formen dialog* och *ämnet Eros*; det ser vi om vi gå tillbaka till Makrembolites senantika modell, Akilles Tatios *Leukippe och Kleitofon*.¹⁵

Hos Akilles Tatios inleds romanen med ett möte framför en tavla i den feniciska staden Sidon. Tavlan föreställer Europa som rövas bort av Zeus, förvandlad till en tjur; ett passande motiv både för den geografiska placeringen – Fenicien – och för den romantiska intrigen. För det är Eros som leder tjuren, och detta föranleder två betraktare att börja tala om kärlek. Den ene, som visar sig vara huvudpersonen Kleitofon, förklarar sig ha lidit mycket under Eros inflytande. Den andre uppmanar honom att berätta sin historia – som alltså är själva romanen – och de letar upp en lämplig plats för berättandet. Som bakgrund för utformningen av de bysantinska romanerna är passagen värd att citeras i sin helhet:

Jag beundrade hela målningen, men eftersom jag själv är fascinerad av kärlek betraktade jag med särskilt intresse Eros som ledde tjuren, och utbrast:

– Tänk att en sådan barnrumpa kan härska över himmel, jord och hav!

En ung man som stod bredvid mig fick då mål i mun och sade:

– Ja, det borde väl jag veta, så mycket ont som jag lidit för kärleks skull!

– Vad ont har du då lidit, min vän?, frågade jag. Det ser ju ut som att din invigning i Eros mysterier är ganska färsk.

– Du rör upp ett myller av berättelser, svarade han, för mitt liv har varit rena romanen.

14. För en berättarteknisk analys av denna roman, se I. Nilsson, *Erotic Pathos, Rhetorical Pleasure: Narrative Technique and Mimesis in Eumathios Makrembolites' Hysmine & Hysminias*. Uppsala, 2001.

15. Se *ibid.*, spec. 183–184.

– Tveka inte då, utbrast jag, vid Zeus och vid Eros själv! Om din historia verkligen är som en roman kommer jag att njuta av den desto mer!

Och så tog jag honom vid handen och ledde honom till en lund i närheten där plataner växte, många och täta, och där vatten porlade kallt och klart, precis som från nysmält snö. Jag fick honom att sätta sig ner på en låg bänk och satte mig själv bredvid.

– Nu är det dags att lyssna till din berättelse, sade jag. En sådan här omgivning är behaglig, och perfekt för berättelser om kärlek.

Och så började han berätta: ...¹⁶

Som ni ser är platsen där kärleksberättelsen ska framföras, med sina plataner och sin porlande iskalla källa, en tydlig reminiscens till Platons *Faidros* (229–30), där Faidros och Sokrates hittar en liknande plats för sitt berättande, som ju rör just Eros. Genom att använda den här scenen som avstamp för själva berättelsen skapar Akilles Tatios ett slags platonisk referensram som präglar hela romanbygget. Mer eller mindre öppna referenser till Platon varvas med lekfulla anspelningar. Samtal om kärlekens för- och nackdelar avslutas med kommentarer som "Sådär satt vi alltså och filosoferade om guden", det vill säga Eros (1.12.1). Eros hos Akilles Tatios är dessutom själv ett slags filosof, eller snarast en lurig och självlärd sofist – *αὐτοσχέδιος σοφιστής* (se 1.10.1 och 5.27.4) – som hjälper unga män att prata sig in i vackra flickors sovrum. Vi kan jämföra med Prodromos roman och Dosikles vänner som sade åt honom att sluta babbla eftersom filosofi inte var lämpligt eller inte passade in (*ἀπρόσφορος ... φιλοσοφία*); det är uppenbart att erotik och filosofi hör ihop (på gott och ont) hos såväl Akilles Tatios som hans bysantinska efterföljare, och att man i denna gestaltning griper tillbaka på Platon.

Men jag tror det finns ytterligare ett viktigt mellansteg, och det är ännu en text av Michael Psellos. Bland den enorma mängd retoriska texter som Psellos producerade återfinns nämligen också en liten ekfras med titeln *Ἐκφρασις εἰς ἔρωτα ἐγγεγλυμμένον*

16. Akilles Tatios, *Leukippe och Kleitofon* 1.2–3. Ed. E. Vilborg. Göteborg, 1955. Samtliga antika romaner diskuteras i Tomas Häggs klassiska *The Novel in Antiquity*, Berkely, 1983 (först publicerad på svenska som *Den antika romanen*, 1980). För en nyare studie av Akilles Tatios, se H. Morales, *Vision and Narrative in Achilles Tatius' Leucippe and Clitophon*. Cambridge, 2005.

λίθω – “Beskrivning av en staty föreställande Eros”.¹⁷ Ekfrasen kan delas in i två huvudsakliga delar: första halvan (1–30) diskuterar filosofisk-platoniska aspekter av Eros, med täta allusioner till Platons dialoger; i den andra halvan (31–56) beskrivs så själva statyn i en mer traditionell ekfras. Psellos inleder sin beskrivning genom att vända sig till en anonym åskådare/åhörare.

Förundras inte, unge vän, när du ser den Eros av sten som försjunkit i djup sömn, som om hans vingar tagit paus och pilarnas vilande koger blivit hängande i ena handen. För den som format stenen och konstfärdigt skapat en bild av Eros, jag tror inte han är omedveten om den högsta filosofin (ὕψηλοτέραν φιλοσοφίαν) ... (1–5)

Texten är något skadad och måste delvis rekonstrueras, men det är uppenbart att Psellos i statyn ser en gestaltning av den högre platoniske Eros – inte den Eros som bara får oss att tänka på nakna kroppar, utan den Eros som leder själen mot Gud. Framställningen av den sovande Eros är bekant från några bevarade konstverk, t ex den välkända hellenistiska brons som numera finns på Metropolitan Museum i New York.¹⁸

17. Ekfrasen är publicerad som text nr 34 i *Michaeli Pselli Oratoria Minora*. Ed. A. R. Littlewood. Leipzig, 1985. För en filosofisk-konsthistorisk analys av ekfrasen, se R. Dostálová, ‘FILOSOFIEIN THN EIKONA: zur Bildekphrasis des Eros im Roman des Eustathios Makrembolites’, *Acta Universitatis Carolinae, Philologica 2. Graecolatina Pragensia* 14 (1993) 45–52, samt ‘Rhetorik, Allegorie in der *Ekphrasis* antiker Denkmäler. Die *Ekphrasis* antiker Kunstdenkmäler als Weg zur griechischen Philosophie in Byzanz (am Beispiel von Michael Psellos)’, *Ekphrasis: La représentation des monuments dans les littératures byzantine et byzantino-slaves – Réalités et imaginaires = Byzantinoslavica* 69 /3 supplementum (2011), 137–145.

18. Bild från Wikimedia commons: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:WLA_metmuseum_Bronze_statue_of_Eros_sleeping_6.jpg (besökt 2011-09-01).

Precis som på den här bilden ligger den sovande Eros hos Psellos lite på sidan med slutna ögon och lockigt ostyrgt hår. Kogret hänger inte i handen, men man kan lätt tänka sig en variant där det gör det. Och vingarna vilar bakom honom på ryggen.

För Psellos är dock också materialet viktigt, för statyn han beskriver är av vitaste marmor, en sten så vit som mjölk eller som snö. Det betonas verkligen upprepade gånger att stenen inte är brokig, utan rent vit – uppenbarligen en viktig symbolisk aspekt av denne Eros, som inte är den besvärlige eroten som flyger omkring och skjuter pilar på folk, utan ett vilande rent själsförhöjande, troligen gudomligt väsen.¹⁹

Det som är intressant för oss här är förstås kombinationen av traditionell senantik ikonografi med Psellos filosofiska resonemang om Eros mer symboliska betydelse och makt. För det är ju just detta vi möter i de bysantinska romanerna, skillnaden är bara att Eros där är vaken och med sina pilar och sin fackla orsakar hjärtklappning, sömnlöshet och allehanda problem. Samtidigt är han i de bysantinska romanerna inte bara en personifierad känsla eller en reminiscens till antik mytologi, utan också en mental och filosofisk kraft som man måste förhålla sig till genom noggranna resonemang – genom att *filosofera*. I Makrembolites roman *Hysmine och Hysminias* vaknar han

19. Också en Eros i vit marmor har bevarats och befinner sig nu i Palazzo dei Conservatori Roma, se figur 5 i Dostálová 2011 (citerad ovan n. 17).

rentav inte till liv förrän huvudpersonerna har börjat diskutera honom: det är de filosoferande samtalen mellan Hysminias och hans vän Kratisthenes som sätter igång känslor och passioner och får Eros att börja uppträda i Hysminias alltmer förvirrade drömmar, och drömmarna i sin tur får påverka hans vakna jag och han blir till slut våldsamt förälskad i hjältinnan Hysmine.²⁰

Jag tror alltså att Psellos intresse för inte bara romaner, utan också för Eros ur ikonografiskt och filosofiskt perspektiv, påverkade romanförfattarna på 1100-talet och fick dem att skriva om de antika förebilderna på ett speciellt sätt: med fler och annorlunda referenser till Platon och med en annan typ av Eros. Och det platoniska stilidealet då – vad gjorde de av det? För vad man än säger om de bysantinska romanerna, så inte är de speciellt platoniskt måttfulla i sin stil. Som redan nämnt öser de snarast på med honung, men innebär det att de går emot Psellos uttryckliga riktlinjer? Eller gör de något annat, något mer innovativt eller rentav subversivt, som liksom är svårt att se eftersom det är så mycket sockervadd överallt?

Om vi tar ett steg bort ifrån sockervadden, och antar att romanernas filosoferande om kärlek inte handlar enbart om form eller stilistisk (och erotisk) sötma, utom om något mer, om själva filosoferandet i sig – vad betydde det att filosofera, eller rentav att alludera till Platon under 1100-talet? Vi måste åter gå tillbaka till Dosikles i Theodor Prodromos roman, han som uppmanades av vännerna att sluta prata strunt för det var inte läge för filosofi. För det har faktiskt hävdats att vännernas uppmaning till Dosikles har en allvarlig dimension – den betyder enligt Susanne MacAlister inte alls som i min tolkning “sluta tjafsa”, utan “filosofi är farligt”!²¹

Det är vanligt att den komneniska perioden, och då i synnerhet de första årtiondena av Alexios I:s regeringstid (1081–1118), beskrivs som ett synnerligen strängt kulturellt klimat. Man säger att den intellektuella frihet som Psellos tidigare verkat i nu reducerats av politiska och religiösa skäl. Som belägg anför man processen mot Johannes Italos år 1082, en intellektuell som anklagades för heresi; eller den emot Eustratios av Nicea år 1117, en författare som skrev kommentarer till Aristoteles och ankla-

20. Se Nilsson 2011 (citerad ovan. n. 14), spec. s. 103–110.

21. S. MacAlister, ‘Byzantine Twelfth-Century Romances: A Relative Chronology’, *Byzantine and Modern Greek Studies* 15 (1991) 175–210: 205–207.

gades bland annat för att ha framfört idén att Kristus argumenterade som Aristoteles.²² Det är uppenbart att en bysantinsk författare kunde få problem om han företrädde alltför störande åsikter, och ett litterärt system som bygger på tillfällesdiktning och beställningsverk har förstås stor möjlighet att kontrollera produktionen. Man skulle alltså, som MacAlister gör, kunna hävda att det hos romanförfattarna finns polemiska passager som speglar ett samtida politiskt klimat där antik filosofi var – bokstavligen – farligt.

Samtidigt ger den samlade litterära produktionen från 1100-talet en delvis annan bild av kulturklimatet, för den komneniska perioden är den tid när ironi, humor och satir blomstrar i Bysans. Det finns en lekfullhet och självmedvetenhet hos författarna som är väldigt speciell, och som kejsarmakten uppenbarligen inte försökte kontrollera eller inskränka. Man skulle ur detta perspektiv kunna hävda att de filosofiska återbruken och allusionerna hos Prodromos fungerar på samma sätt som de gjorde hos Akilles Tatios, det vill säga att de var ironiska snarare än polemiska.²³ Och faktum är att diskussionen om Eros i Prodromos roman går direkt tillbaka till den platoniska diskussionen om Eros natur och ålder i Platons *Symposium* – alltså samma källa som de senantika romanförfattarna Longus och Akilles Tatios använde, och också en av Michael Psellos källor för hans tolkning av Eros-statyn som vi just tittade på.

Men jag tror inte att vi ska låta den enda tolkningen utesluta den andra. För det första ska man komma ihåg att en begränsad kulturell miljö i många fall bidrar till en dynamisk reaktion; begränsningen tvingar författare och konstnärer att utmana och tänja på gränserna och hitta kreativa lösningar. Satir och ironi är utmärkande just för samhälls- och auktoritetskritisk litteratur; så är det fortfarande idag. För det andra ska vi inte glömma bort retorikens inneboende tvetydighet: *amphoteroglossia* – att skriva en sak men mena eller syfta på något annat – präglade i princip alla litterära texter i Bysans, och inte minst under 1100-talet.²⁴ Det finns alltså ingen entydig tolkning av Prodromos roman-passage. Filosofi kan mycket väl fungera som retorisk-erotisk

22. Se MacAlister, *ibid.*, and also L. Clucas, *The Trial of John Italos and the Crisis of Intellectual Values in Byzantium in the Eleventh Century*. Munich, 1981.

23. Se C. Cupane, 'Metamorphosen des Eros. Liebesdarstellung und Liebesdiskurs in der byzantinischen Literatur der Komnenenzeit', *Der Roman im Byzanz der Komnenenzeit*. Ed. P. A. Agapitos, D. R. Reinsch. Wiesbaden, 2011, 25–54: 29, n. 29.

24. Se P. Roilos, *Amphoteroglossia: A Poetics of the Twelfth-Century Medieval Greek Novel*. Cambridge, 2005.

diskurs i de bysantinska romanerna med en blinkning till de antika förebilderna, och troligen också till Michael Psellos, men de kan samtidigt alludera på den samtida politiska situationen och intellektuella verksamheten – om det nu görs i polemiskt eller ironiskt syfte.

Slutligen skulle jag vilja påminna också om de sokratiske dialogernas lekfullhet. De dialoger som de bysantinska romanförfattarna skapar åt sina hjältar och hjältinnor påminner också de om de platoniska förebilderna, inte bara i tydliga allusioner eller sättet att beskriva Eros, utan också med själva dialogformen. Man skulle till och med kunna säga att Hysminias vän Kratisthenes leker Sokrates när han långsamt, långsamt får den motsträvige ynglingen att förstå och så småningom erkänna Eros makt. Vännerna i fallet Dosikles känner sig däremot tvungna att ingripa när han blir alltför filosofisk och inte tänker på den faktiska situationen: man kan inte *bara* tala vackert om kärlek, ibland måste man också agera.

Utan Platons texter och idéer om Eros är det alltså svårt att fullt ut förstå de bysantinska romanerna. Platon var avgörande för både de senantika romanerna och Michael Psellos, som i sin tur troligtvis var avgörande för hur de komneniska romanerna kom att se ut. Psellos rekommenderade ju, som vi sett, en fast grund av attiska författare med dekoration av antika romaner och Lukianos. Jag tror att det var just utsmyckningarna som de bysantinska romanförfattarna ville åstadkomma – sockerlagen på baklavan snarare än den stadiga grunden. Så när Theodor Prodromos och Eumathios Makrembolites skrev sina bysantinska varianter av senantika romaner så gjorde de i princip som Psellos en gång hade rekommenderat, fast med för 1100-talet så typisk lekfullhet och ironi: de ringlade honung över texterna med sina pennor men var noga med att också få med ett stänk platonisk filosofi, oundgänglig i alla texter som handlar om Eros.